

A táblai rajzok szerepe a földrajzi fogalom- és ítéletalkotásban

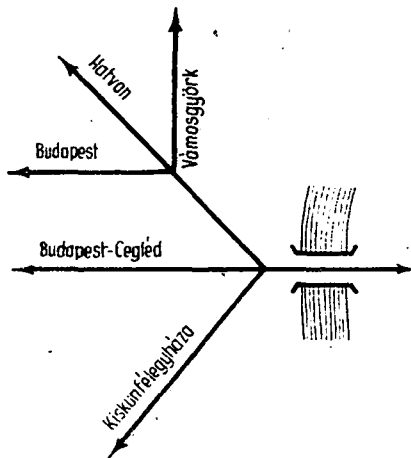
A tanárnak elsőrendű feladata az anyagban levő ismeretlen fogalmak megmagyarázása, az ítéletekben kifejezett összefüggések feltárása, megláttatása. Mindezt a földrajz órákon a táblai rajzok is elősegíthetik. Több esetben a térkép gazdag tartalmából emel ki a rajz valamilyen vonatkozásban egy-egy részletet. A leegyszerűsített, felnagyított, részleteket ábrázoló sematikus rajzok szolgálhatják a fogalmak, az ítéletek kialakítását. Ilyen esetekben a térkép anyagát meghatározott szempont alapján analizáljuk, majd a kiemelt elemeket szintézisbe hozzuk. A kiemelt elemek szintézise a táblai rajz.

1. A VIII. osztályos földrajz könyvben olvashatjuk:

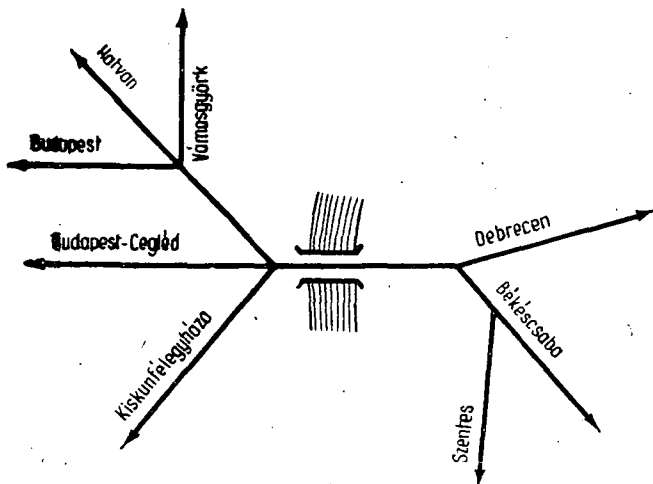
„A szolnoki, a szegedi, a budapesti vagy a győri hidakhoz az utak sugarasan futnak össze. Az ilyen települést hídvárosnak nevezzük.”

Meg kell értetni a tanulókkal, hogy Szolnok hídváros. Meg kell ismerniök az ítéletben levő fogalmak legfontosabb jegyeit (az elemi fogalmat), majd az ítéletet. Ehhez nyújthat segítséget a következő táblai rajz.

A tanár egyszerű vonalakkal felrajzolja a táblára a szolnoki vasúti hídát és a Tiszának egy rövid szakaszát. Rajzolás közben megkérdezheti a tanulóktól, hogy a város a Tisza melyik partján fekszik. Ezután közli, hogy a szolnoki pályaudvarra több irányból futnak össze a vasútvonalak. Ezután kérdéseivel irányítja a tanulók elemző munkáját. Ennek során a kérdések alapján a kézi térképükön megkeresik a tanulók a délkeleti irányból befutó vasútvonalat. — Feleletet nem vár a tanár, hanem újabb kérdést tesz fel, amely alapján megnézik a tanulók, hogy nyugati irányból honnan érkezik a vonat. Honnan jön az északnyugatról érkező vasútvonal? Ezen utolsó kérdés elhangzása után felelnek a tanulók, összefoglalva felsorolják a szolnoki állomásra befutó vasútvonalakat, illetve ezek kiinduló állomását. Amikor a falitérképnél egy tanuló megismétli a feleletet, készíti el a tanár a rajzát.

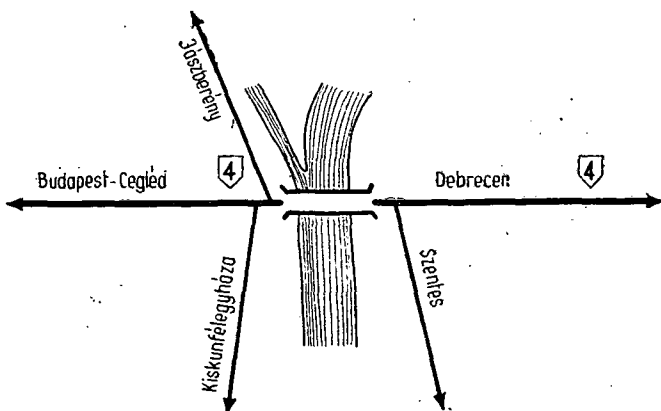
A hídon áthaladó vasútvonal többfelé ágazik el. Most ezeket kell felsorolniuk a tanulóknak, de már irányító, segítő kérdések nélkül. Többször is elmondhatják, miközben a tanár befejezi rajzát.

A táblai rajz a térkép tényanyagának kiemelésével világosan mutatja, hogy a szolnoki vasúti hídnál több fontos vasútvonal fut össze. Az észlelt; a gondolkodás útján feldolgozott anyagot foglalták össze a tanulók az ítéletben.

Szolnok közúti hídjához útvonalak futnak össze. Ezen ítélet tényanyagául is készíthet táblai rajzot a tanár, szintén a tanulók aktív közreműködésével.

Az egyesből, — (az alábbi egyedi ítéletekből: Délkeleti irányból érkezik a kiskunfélegyházi vonat. Nyugati irányból érkezik a budapesti vonat. Északnyugati

irányból is jön vonat Budapestről. Északnyugat felől érkezik a hatvani és vámosgyörki utas is. Túl a Tiszán északkelet felé halad a vasútvonal Debrecen felé. Délkelet felé a békéscsabai, míg délkeleti irányba a szentesi vasútvonal vezet.) — jutottunk el az általánoshoz, a *hídvaros* fogalmához. Az olyan várost — mondhatja végül

a tanár —, amelynek hídjainál vasútvonalak, utak futnak össze, híd városnak nevezzük.

A rajz magában foglalja a megfigyelés eredményeit, hogy ti. a szolnoki hídhoz vasútvonalak és utak futnak össze. Az előbbieknél záró ítéletben való kifejezése, hogy Szolnok híd város. Ez az ítélet megmutatja, feltárja a valóságban meglévő kapcsolatokat, összefüggéseket.

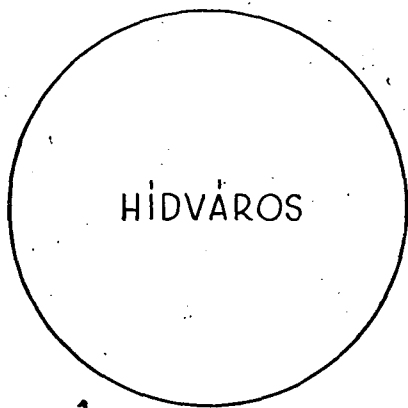
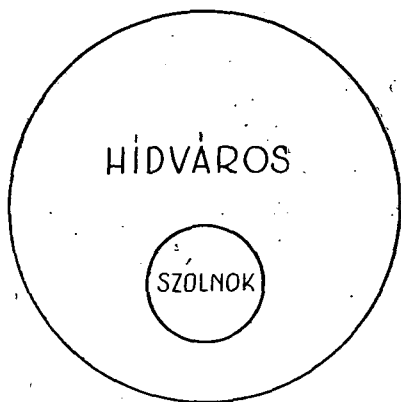
Ellenőrizni is kell, hogy a tanulók elsajátították-e a fogalmat. Ennek egyik, leggyakrabban alkalmazott módja, ha a tanár felismerteti a tanulókkal a fogalom ismertetőjegyeit. Ez helyes és szükséges eljárás, azonban önmagában nem elegendő. A megértés ellenőrzésének más módjait is kell alkalmazni. A tanultak felhasználása, alkalmazása is ilyen eljárás. Ebben az esetben kettős feladatot oldhatunk meg. Egyrészt ellenőrizzük a fogalom elsajátítását, másrészt alkalmat nyújtunk arra, hogy a tanulók a megszerzett ismereteket alkalmazzák. Ilyenkor, nem egy esetben újabb összefüggések tárulhatnak a tanulók elé, tehát újabb ismereteket is szerezhetnek.

Az általánoshoz az egyes tanulmányozása során jutottak el. A térkép, majd a táblai rajz segítségével megfigyelték Szolnok közlekedésföldrajzi helyzetét, meglátták a szolnoki híd közlekedésföldrajzi jelentőségét. A térkép, illetve a táblai rajz igazolja a szemléltetés jelentőségét. Ugyanakkor jól mutatja azt is, hogy a rajzolás, a táblai rajz nem öncélú munka, hanem a tanításnak, — a fogalom- és ítéletalkotásnak igen jelentős eszköze. Példánkkal is ezt bizonyítottuk, igazoltuk. A táblai rajz biztosította a tényanyag kiemelését az ítéletalkotáshoz.

Szolnok híd város — ebben az ítéletben két fogalom szerepel. Az egyik *Szolnok*, míg a másik *híd város*. Az ítéleteket mondatokban fejezzük ki. A nyelvtanilag helyes ítélet lehet hamis, ha nem a valóság összefüggéseit fejezi ki. *Kecskemét híd város*. Ez az ítélet nyelvtanilag helyes, tartalmilag azonban hibás, hamis. Ezek alapján beszélhetünk *igaz* (Szolnok híd város) és *hamis ítéletekről* (Kecskemét híd város).

Az ítélet lehet *állító* (ekkor két fogalom közötti összefüggést állapít meg) és lehet *tagadó* (amikor két fogalom közötti összefüggést tagadja).

A híd város fogalmának a terjedelmébe beletartozik Szolnok.

Előfordul ezzel szemben, hogy az ítéletben az alanyra vonatkozólag valamit tagadunk. Kecskemét fogalma nem tartozik bele a hídváros fogalmának a terjedelmébe. Kecskemét nem hídváros.

A helyes ítélet a valóságban meglévő összefüggéseket tükrözi. A térkép megfigyelése alapján készített táblai rajz a valóságban meglévő összefüggéseket tárta fel, ezért helyes, ezért igaz az így kialakított ítélet.

Az ítéletalkotás során a tanulók a valóságos összefüggéseket analizálták. Elemeztek bizonyos tényeket, majd ezek között összefüggéseket állapítottak meg, tehát gondolkodtak. Ezeknek a feltárt összefüggéseknek gondolati formája az ítélet: Szolnok hídváros.

Az általános ismerete az egyesnek (egyedinek) az ismeretére támaszkodik. Az általánosból deduktív úton, visszatérhetünk az egyedihez. A tanult fogalmat úgy alkalmazzák a tanulók, hogy felismerik a hídvárosokat. Más városok közlekedés-földrajzi helyzetének a vizsgálatánál az általános (a hídváros fogalmának) ismeretében megállapíthatjuk, hogy azok hídvárosok-e vagy sem. A tankönyv által felsorolt esetekben (Szeged, Csongrád, Győr, Budapest stb.) indokolják, hogy azok miért hídvárosok. A hídváros megismert fogalma, fogalomjegyei segítenek újabb összefüggések elemzésénél, vizsgálatánál.

2. A VIII. osztályos földrajz könyvben a *Közlekedés és kereskedelem* című fejezetben többek között a következőket olvashatjuk:

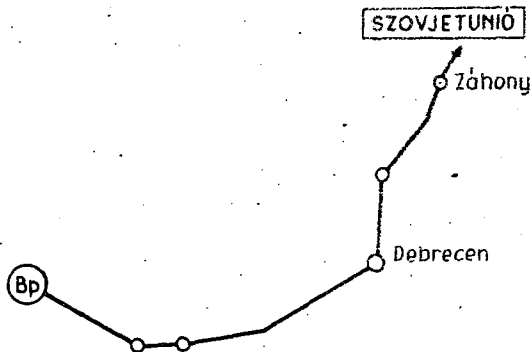
„*Vasúti hálózatunk sugaras szerkezetű, központja Budapest*”.

A tanítás során ezen ítéletet, az ítéletben levő fogalmakat és a közöttük levő összefüggést kell a tanárnak megmagyaráznia. Ebben az esetben is csak megfelelő tényanyag elemzése során juthatnak el a tanulók a fogalmak, az ítéletek megértéséhez.

A tanuló legteljesebb aktivizálásával, gondolkodtatásával, a térképen végzett munka alapján emeli ki a tanár táblai rajzában a szükséges tényanyagot. Ennek alapján viszont a tanulók szinte maguk fogalmazhatják meg a törvényszerűséget.

Az anyag feldolgozásának menete a következő lehet:

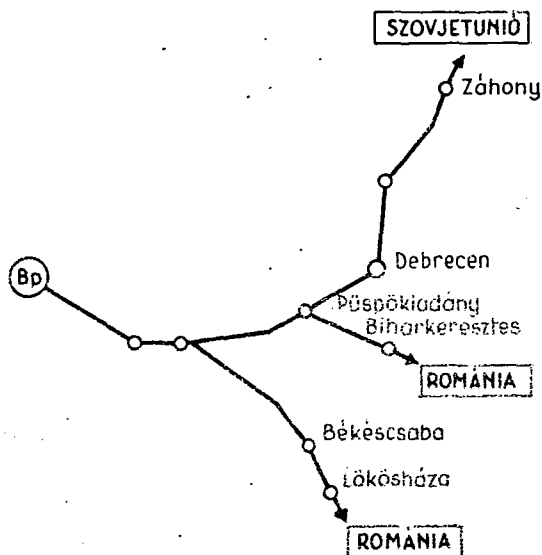
a) Egyik legfontosabb vasútvonalunk Budapestről a Szovjetunió felé vezet – mondja a tanár a falitérképnél, és közben mutatja hazánk leghosszabb vasútvonalát.

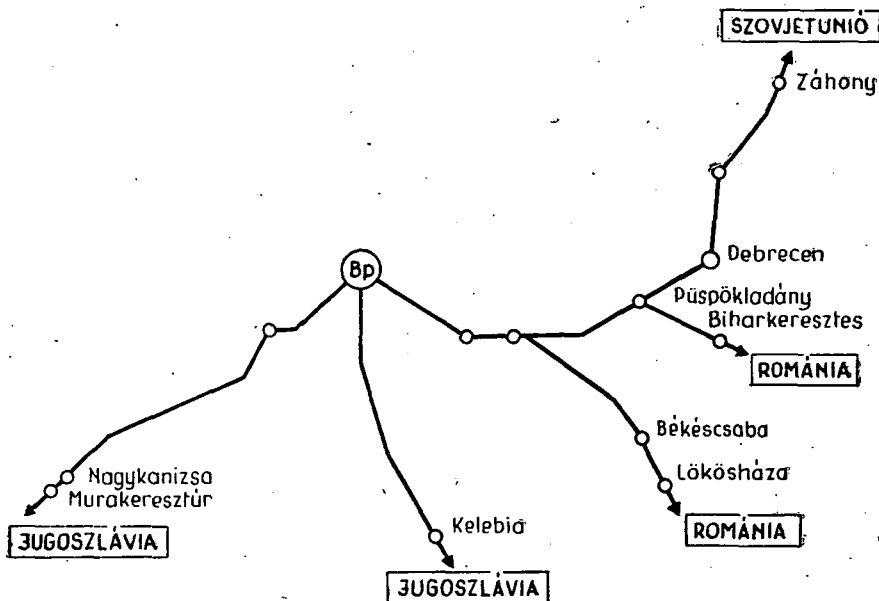
Kérdései alapján a tanulók kézitérképükről leolvassák a vasútvonal mellett fekvő jelentősebb városokat (Cegléd, Szolnok, Debrecen, Nyíregyháza), illetve a határállomás (Záhony) nevét. A tanár a táblára rajzolja a vasútvonal leegyszerűsített rajzát. Budapest helyét piros karikával jelöli. Rajzolás közben a tanulókkal mondathatja, hogy a vasútvonal milyen irányban halad és közben mely városokat érinti. (Ceglédig a vasútvonal DK-i irányban halad, majd innen Szolnokig K-i irányban.) Budapesttel kb. egy magasságban jelölje Debrecen helyét. Rajzát folytatva a határ-

állomáson túl egy nyíllal jelezze, hogy a vasútvonal továbbhalad a Szovjetunió területén. A vasútvonal mentén fekvő városok helyét jelölheti karikával, nevüket kiírhatja, vagy csak a karika mellé írt kezdőbetűkkel jelezheti.

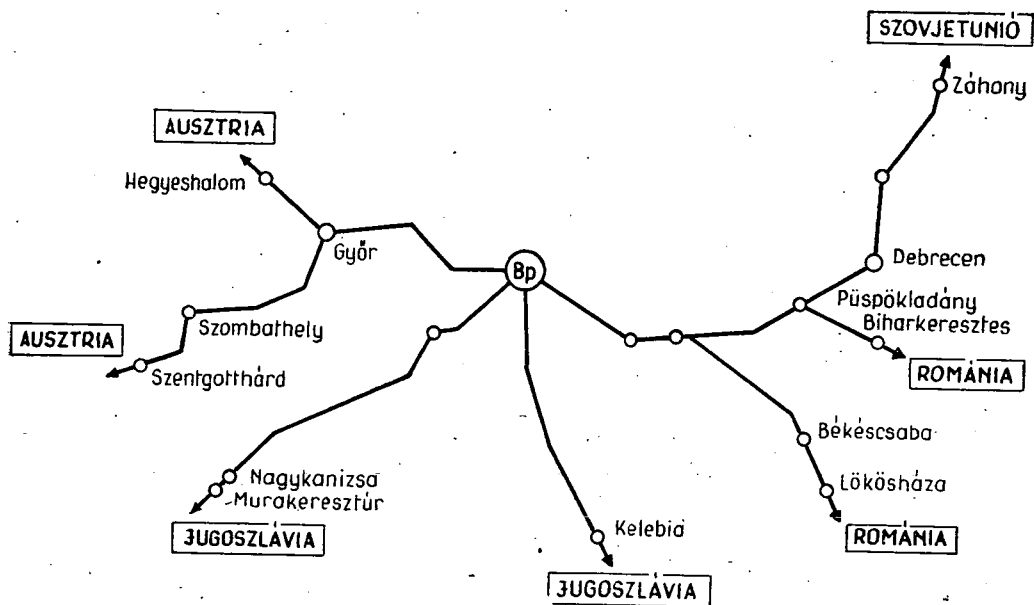
b) Két fő vasútvonal vezet a szomszédos Romániába — mondja a tanár. Kérésére a tanulók kézitérképük alapján megmutatják a vasútvonalakat, és a jelentősebb településeket. Közben a tanár folytatja táblai rajzának készítését.

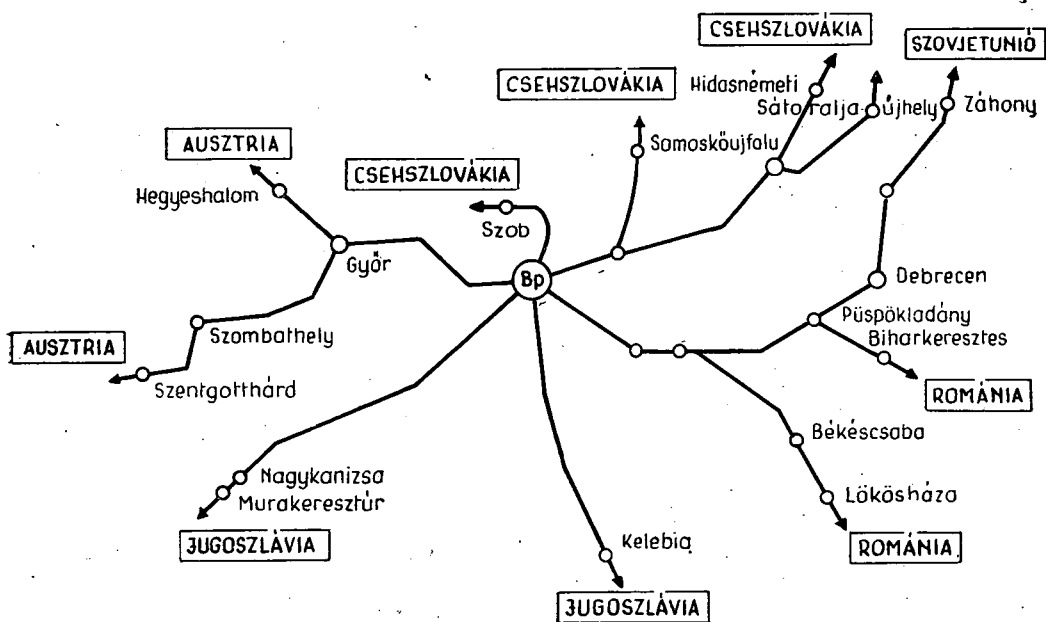
c) Induljunk el Budapestről Jugoszlávia felé! — mondja a tanár. Közölheti azt is, hogy az egyik vasútvonal a Duna—Tisza között, míg a másik a Dunántúlon halad. Az anyag feldolgozásának a menete az előbbiekhöz hasonló.

d) Két fő vasútvonal vezet a szomszédos *Ausztria* felé is. Az anyagot az előbbiekhez hasonlóan lehet feldolgozni. A tábla képe ekkor a következő:

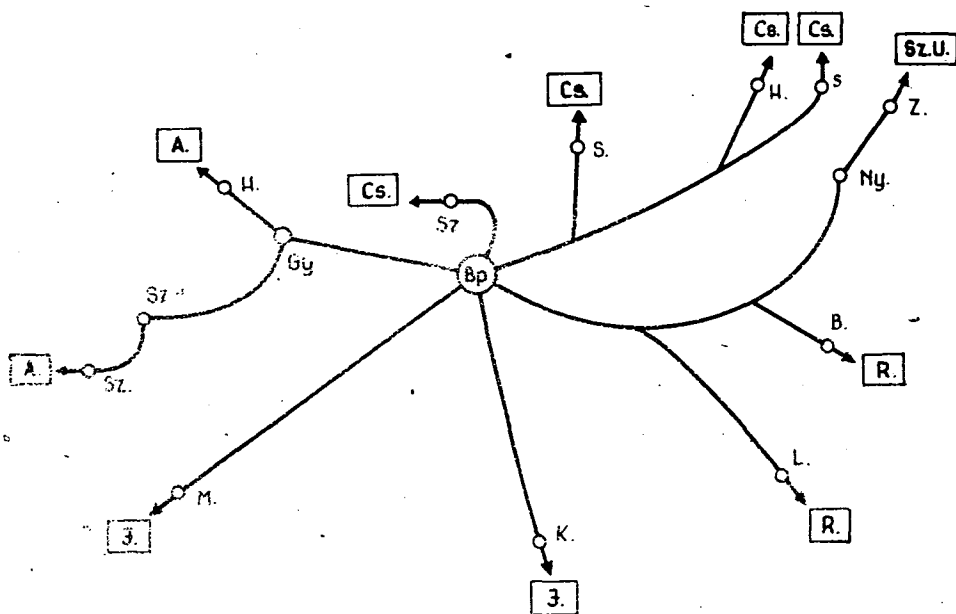
e) Több vasútvonal vezet északi szomszédunk, *Csehszlovákia* felé is. A feldolgozás módja az előzőkhöz hasonló.

Az elkészített táblai rajz szintézisbe hozta a térkép gazdag tartalmából kiemelt elemeket. A táblai rajz világosan szemlélteti ebben az esetben is az összefüggéseket, amelyeket a tanulók most már ítéletbe foglalhatnak, amikor megállapítják:

„*vasúthálózatunk sugaras szerkezetű, központja Budapest.*”

Az egyszerű táblai rajz könnyen és gyorsan elkészíthető. Lehetőség kínálkozik azonban még további egyszerűsítésre is. Ez a rajz is jól szemlélteti a vasúthálózat sugaras szerkezetét, és ugyanakkor talán könnyebb a lerajzolása.

A tanár kérdései alapján a tanulók a továbbiak során azt vizsgálhatják, hogy milyen előnyei, illetve hátrányai vannak a sugaras vasúthálózatnak.

Az ítéletalkotás talán megtörténhetne csupán a térkép segítségével is. Véleményünk azonban az, hogy a táblai rajz alkalmazásával eredményesebb.

A rajz a térkép sok más jeléből kiemeli, elkülöníti, ez által áttekinthetőbbé teszi a vasúthálózatot. A rajz alapján a térképen is jobban látják, a többi térképjeltől jól elkülönítik a vasúthálózatot. A táblai rajz nagyon jól felhasználható az összefoglalás alkalmával, a begyakorláskor.

Az anyag feldolgozásánál alkalmazott eljárások felhasználják a tanulók eddigi ismereteit, erőteljesen aktivizálják a tanulókat, egyrészt a szükséges tényanyag összegyűjtésében, másrészt ezek elemzésénél, illetve az általánosításnál. Az alkalmazott eljárásban érvényesül az oktatás dialektikus volta, a tanár és tanulók együttes munkája, amelynek során hol az egyik, hol a másik lép előtérbe anélkül, hogy a tanár kezéből kisiklana az irányítás.

„...*úthálózatunk is sugaras szerkezetű?*”

— mondja még a tankönyv.

A vasúthálózat sugaras szerkezetének bemutatása után ezt már könnyen megértik a tanulók. Erről rajzot nem is kell készíteni. Az összehasonlítás útján eljutnak a szükséges általánosításig.

Az előbbiek alátámasztását szolgálhatja a tanár még azzal is, ha közli, hogy a Lánchíd budai hídfőjénél, közvetlenül az alagút bejáratánál van a 0-ás kilométerkő.

A kilométerkő tetejére egy overálos fiút mintáztak meg, aki a kezét szeme elé tartva tekint a messzeségbe. Innen mérik hazánk minden főútvonalának a hosszát.

Az előbbiek alapján látható, hogy a táblai rajzok segítik a fogalmak és ítéletek kialakítását. Kiemelik azokat a legfontosabb fogalomjegyeket, amelyek az ítélet megalkotásához szükségesek. A táblai rajz segíti a tanulókat további földrajzi összefüggések meglátásában is. Ugyanakkor világosan kitűnt az is, hogy a táblai rajz csupán eszköz a földrajz tanítása során, s mivel csak eszköz, arra nincs is szükség, hogy sok időt eltöltve a tanulókkal is lerajzoltassuk. A tanulók ilyen esetekben az általánosításokat, az összefüggéseket, a fogalmat, illetve a fogalomrendszer idevonatkozó fogalmait rögzítsék.

DOBCSÁNYI FERENC

szakvezető tanár, Szeged

Az olvasási készség továbbfejlesztésének lehetőségei az általános iskola felső tagozatában

Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének egyik legfontosabb feladata, hogy alapvető ismereteket és készségeket biztosítson. Ennek az alapozó, készségfejlesztő munkának maradéktalanul érvényesülnie kell mind a nyolc osztályban, oktató-nevelő tevékenységünk egészében, mert csak így válhat valóra, hogy „ténylegesen kevesebb ismeret alapján jobb minőségű jártasságokkal, készségekkel és képességekkel bocsássuk ki tanulóinkat az általános iskolából”.

A mostani tantervmódosítás, de még az új tanterv gazdagabb lehetőségei sem oldhatják meg önmagukban ezt a problémát. Ahhoz, hogy készségfejlesztő munkánk megbízható és szilárd készségek kialakításával záruljon, feltétlenül meg kell keresnünk a legeredményesebb, a legcélravezetőbb eljárásokat és módszereket.

Ez különösképpen vonatkozik a mostoha gyermekként kezelt *olvasási készségre*. Már csak azért is meg kell tennünk — tőlünk telhetően mindent —, a tantervben előírt olvasási követelményszínt eléréseért, mert az alapkészségek közül talán ez az egyetlen, amely leginkább befolyásolhatja a tanulók előrehaladását a többi tantárgyban is.